

Majoros István

Opponensi vélemény Szávai Ferenc: *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései* című akadémiai doktori értekezéséről

Marc Bloch, a neves francia történész *A történelem védelmében* című munkájában arra, a minden historikust foglalkoztató kérdésre keresi a választ, hogy mire jó a történelem. Egyik döntő indoka szakmánk védelmében az, hogy „...a történelem, még ha minden egyébre alkalmatlan volna is, még mindig érvként hozhatná fel maga mellett azt, hogy szórakoztató”. A szórakoztatás persze bonyolult és összetett fogalom, de maradjunk annál az egyszerűbb változatnál, hogy ami a történelmet szórakoztatja, a szélesebb közönséget már nem minden esetben, vagy csak egy szűkebb rétegét. Ennek ellenére a történelem akár egészében, akár végtelennek tűnő kisebb – nagyobb témáival akkor is fontos, ha nem feltétlenül szórakoztat. Szávai Ferenc munkájával az előbbihez hasonló helyzetben vagyunk: nem éppen olyan olvasmány, amelyet vízparti pihenésre visz magával az ember, mégis rendkívül fontos, mert arra keresi a választ, hogy mi lett a Monarchia közös vagyonával, s ez milyen gazdasági, politikai vitákat eredményezett a birodalom felbomlását követően. A szakma számára jelentős, éppen ezért érdekes amiatt is, hogy a Monarchia felbomlásának ilyen jellegű következménye esettanulmányként szolgál, hiszen a dunai monarchia sorsával nem állt és nem áll egyedül a történelemben. Hasonló a helyzet ahhoz, amit szinte mindenki átél, ami mindenkivel megtörténik: a nagyszerű halál lesújtó vagy katartikus, de mindenképpen ünnepélyes pillanatait a sűrke hétköznapiak követik, amikor a közjegyző felsorolja az elhunyt vagyontárgyait, s az érvényes jogszabályok vagy a végrendelet szerint elmondja, ki, mit örökölt. Ha pedig a felek nem értenek egyet az elhangzottakkal, akkor rövidebb vagy hosszabb örökösödési per kezdődik. Bonyolultabb a helyzet, ha nincs se végrendelet, se egyértelmű jogszabályok az adott esetre, s még a közjegyző is hiányzik. Örökölni viszont mindenki akar. A dunai monarchiával valami ilyesmi történt. A sírt, ahol a birodalom elsüllyedt, hogy Vörösmarty után szabadon fogalmazzak, valóban népek vették körül, de a könnyek nem a birodalom elmúlása miatt szöktek az „ember millióinak” szemébe. S mikor aztán felszáradtak, netán kiapadtak, jöhettek az örökösödéssel kapcsolatos hosszasan elnyúló perek. Szávai Ferenc ezt a korántsem felemelő, de kitartást, szívósságot, politikai és jogi leleményességet igénylő folyamatot mutatja be könyvében. S tegyük hozzá, neki magának is kitartásra, szívósságra volt szüksége e téma feldolgozásához, s leleményességre ahhoz, hogy megszerezze azokat az ösztöndíjakat, melyek segítségével Bécsben, Bonnban, Heidelbergben, Stuttgartban, Genfben, Prágában és Budapesten kutatásokat folytathatott. Mindez a feldolgozással együtt a pitagoreusok által misztikusnak, a „világ tökéletességének” tartott tízes számot, a tíz esztendei munkát jelentette, amely aztán meghozta gyümölcsét a Pécssett kiadott, s nem csupán szellemi értelemben, de terjedelmében is vaskos könyvet.

Igaza van a szerzőnek, amikor azt írja, hogy ez egy interdiszciplináris téma, hiszen munkájában gazdaság- és politikatörténet, diplomáciatörténet, nemzetközi jog és közgazdaságtudomány adott találkozót egymásnak. Tegyük hozzá, hogy azért a jog-és pénz-, illetve gazdaságtörténet dominál a 20. század változatos, fordultatos első fele által kínált keretek között. A szerzőnek nem volt könnyű a helyzete, hiszen hatalmas mennyiségű forrásanyagból, s nem kevésbé terjedelmes szakirodalmi eredményekből kellett megszerveznie az említett tudományágak találkozáját, úgy, hogy mindegyikből a megfelelő mennyiség legyen a megfelelő helyen. Az opponens úgy ítéli meg, hogy a könyv felépítése arányos, jóllehet térben és időben, a címben ígértek ellenére a szerző nagy távolságokat jár be. Bemutatja például, hogyan jött létre a dunai monarchia, s a 16. századtól kezdve érinti a főbb állomásokat. Magától értetődően, ez esetben nem lehet, de nem is kell mindent részletezni. Az államutódlás szabályozására 1945 utáni eseteket is felsorol. Ami pedig a térbeli távolságokat illeti, nem csupán európai példákat hoz a Monarchiához hasonló

államalakulatok bemutatására, vagy a széthullás példájára, hanem Latin-Amerikából, Ázsiából és Afrikából is.

Szávai Ferenc könyvének felépítése logikus, hiszen az építészhez hasonlóan az építményt, tehát a könyvet alkotó elemek jól illeszkednek egymáshoz. S mivel a jogi kérdések meghatározóak, ezért a célokat, kereteket kitűző részletes bevezetőt követően a disszertáció témájához nélkülözhetetlen jogi fogalmakat tisztázza, eseteket, típusokat különböztet meg. Felsorolja a vitás eseteket, majd a Habsburg Monarchia kerül sorra. A már említett rövid történeti bevezetőt követően felvázolja a kiegyezés utáni felépítést, működést, különös tekintettel a gazdaságra. Az áttekintést számos táblázattal illusztrálja, igazolja mondanivalóját. Részletesen foglalkozik a Monarchia hadigazdálkodásával az első világháború alatt, majd a felbomlás kérdéseit vizsgálja meg. S itt kezdődnek az utódlással kapcsolatos problémák, gondok, a szerző pedig azt igyekszik tisztázni, hogy a Monarchia esete mennyire sajátos, egyedi, s milyen hiányosságai voltak a békeszerződéseknek az utódlás kérdéseit illetően. „Gyakorlatilag azt mondhatjuk, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia úgy szűnt meg, hogy a területén keletkezett új államok egyike sem tekinthető utódállamaként” – olvashatjuk. Ennek ellenére az utódállam fogalom elterjedt a szakirodalomban, teszi hozzá a szerző, én pedig azt, hogy nem csupán ott, hanem a forrásokban is, a francia dokumentumokban mindenképpen, találkozunk e fogalommal. S nyilván jogi, vagy legalábbis szokásjogi értelemben is létezik az utódállam fogalom, hiszen a Monarchia felbomlásából keletkező, bővülő államoknak azért voltak kötelezettségeik, főleg a veszteseknek, és igényeik is, győztesnek, vesztesnek egyaránt. Egy háborús rendezés esetén persze nem lehet azt várni, hogy jogi paragrafusok vezessék a békecsinálók kezeit, még akkor sem, ha a jog látszatát igyekeznek fenntartani. Ilyenkor derül ki igazán, hogy hol vannak a nemzetközi jog határai, korlátai, s bizony a hatalmi erőviszonyok, a nagypolitika ennek a működését, érvényre jutását erőteljesen korlátozzák. S amikor aztán helyreállnak a békés viszonyok, azaz „a béke méhe zöng”, hogy ismét a költő szavaival éljek, már nehéz jogi mederbe terelni azt, amit a politika elmulasztott, vagy nem is akart odaterelni. A jog persze a kitartás, a szívósság művészete is, ahol mindent megragadnak, hogy valamilyen eredmény azért megszülessen. A könyv hátralévő része ezért az osztrák-magyar közös vagyon felosztásához kapcsolódó tárgyalások sorozatát mutatja be. Előtte azonban a szerző részletes leltárát adja a Monarchia közös vagyonának osztrák és magyar területen egyaránt. A munkának ez a része aprólékos részletességgel vezeti végig az olvasót a különböző okmányok, egyezmények, paragrafusok között, s minden elismerésem a szerzőnek, hogy ezek labirintusaiban nem veszett el, sőt, ezt a több évtizedes folyamatot sikerült rekonstruálnia. Ráadásul oly módon, hogy minden tárgyalási szakasz előtt bemutatja a nemzetközi helyzetet, tehát az adott politikai keretet, amely a jogi lehetőségek mozgásterét adta. Ez különösen az Anschlusst követően válik izgalmassá, hiszen az egyik tárgyalópartner eltűnt, így jogi értelemben sem létezett. Németország pedig nem tekintette magát jogutódnak, s erre ráadásul senki sem kényszeríthette őt, mert a legerősebb érvekkel abban az időben ő rendelkezett. A tárgyalások mégis folytatódtak Magyarországgal, mivel a németek ún. baráti alapon készek voltak az ügyet lezárni. Ennek köszönhető, hogy az osztrák-magyar vagyonjogi vita 1942 elején lezárult, így a szerző is pontot tehetett munkája végére. Az opponens ezek után megállapíthatja, hogy Szávai Ferenc akadémiai értekezése hatalmas forrásbázison nyugvó alapkutatás, mellyel nagymértékben gazdagította a magyar történetírást, de szerintem nyugati szomszédjainkét is, mivel az osztrák-magyar vagyonjogi vita interdiszciplináris feldolgozásával egy, a történetírásban alig, vagy egyáltalán nem érintett területet dolgozott fel. Természetesen, ha valaki ilyen hatalmas anyagot mozgat meg, s térben, időben nagyobb teret fog át, munkájába akaratlanul is hibák csúsznak, s nyilván vannak olyan megállapításai, amelyeket az opponens esetleg vitat, vagy nem ért velük egyet. A továbbiakban ezekből állítottam össze össze kis csokrot.

Mivel az értekezés publikált formában került beadásra, nyilván nehéz a hibákat kijavítani, egy fontos tanulságot azonban meg lehet, és meg is kell fogalmazni: nem szabad megtakarítani egy

vagy két jó lektor munkáját, mert észrevételeik csak hasznosak lehetnek kiadónak és szerzőnek egyaránt. Akkor nem fordulnak elő nagyobb mennyiségben olyan bosszantó hibák, mint Pádua vagy Königrätz elírása (19., 23.); a kis antant (132) nagybetűvel jelenik meg, holott kicsivel kell; A jóvátételi bizottság első tagja kicsi, második nagybetű (140), ugyanez a szövetséges és társult hatalmak esetében, ahol az első szó kisbetű, az utolsó kettő pedig nagy (98.). A kínai Santung félszigeten található Vejhajvejt magyarul írnák, s nem W-kkel (71).

Néhány ténybeli tévedés: a 19. század első felében nem Hollandia szakadt el Belgiumtól, hanem fordítva (15.), s nem 1833-ban, hanem már 1830-ban, hiszen a belga forradalom győzelmének köszönhetően 1830. november 18-án kiáltották ki a függetlenséget, a nagyhatalmak ezt december 20-án elismerték, 1831. január 20-án pedig semlegesnek nyilvánították. A bekövetkezett változásokat Hollandia csak 1839. április 19-én ismerte el. A bécsi kongresszuson megvalósított holland–belga egyesülés neve nem egyesült Hollandia volt (17.), hanem Németalföldi Királyság.

A szerző az államutódlásra több példát hoz az első világháborút követően, így megemlíti Albánia létrejöttét közvetlenül az első világháború előtt (19). Érdemes lett volna az évszámot is kitenni, miszerint 1913 májusában, az első balkáni háborút lezáró londoni békében született meg. Ami az Oszmán Birodalomból történő kiszakadást, elszakadást illeti, Albánia mellett még hozhatók példák, mint Görögország, Bulgária, Szerbia vagy akár Románia esete is. Igaza van a szerzőnek, a breszt-litovszki békében is szerepel Lengyelország kiszakadása Oroszországból, de az önálló Lengyelország nem Breszt-Litovszknak köszönhető, – így nem is szentesíthette –, hanem a szövetséges és társult hatalmak hozzák létre az első világháborút lezáró békeszerződésekkel, illetve a lengyel-szovjet háborút lezáró rigai béke húzza meg a keleti határokat. Vitázom a szerzővel abban, hogy az 1815-ben létrejött Német Szövetségben Poroszországé lett volna a vezető szerep (23.). A 19. század első felére ez semmiképpen nem igaz, mert Berlinnek se a gazdasági, se a katonai ereje nem volt meg ehhez, s a nemzetközi helyzet sem kedvezett neki, így Bécs szerepe volt meghatározó. Bismarck kancellárságával viszont valóban megváltozik a helyzet. Pontatlan az a megállapítása, hogy „Az Osztrák Császárság kimaradt a Német Vámunióból (1834), a Német Szövetségből, hiába tett kísérletet a drezdai konferencián, hogy valamennyi területével együtt belép a Német Szövetségbe 1850/1851-ben” (23). A vámunióból valóban kimaradt, de a szövetségből nem, ahogy ezt előbb is jeleztem, s nem a szövetségbe akart belépni az ötvenes évektől kezdődően, hanem a Zollvereinbe. Ami az osztrák császári cím felvételét illeti (23), Ferenc 1804-ben nem csupán Napóleontól vagy az orosz cártól nem akart elmaradni, hanem a váltásra az is ösztönözte, hogy Napóleon németországi egyszerűsítéseinek köszönhetően a protestáns választók kerültek többségbe, így fennállt annak a veszélye, hogy a Habsburgokat esetleg nem választják meg. 1804. december 2-án egyébként nem Ferencet, hanem Napóleont koronázták meg. Ferenc esetében nem volt koronázás. Az előbbiből következik, hogy nem a bécsi kongresszus egyszerűsített először Németországban, hanem Napóleon, aki az 1802-ben a még legalább 300 államból álló Németországot 1812-re, 39-re csökkentette, s érdekes módon Bécsben is megmaradtak ennél a számnál. Egy kis pontosítás Finnországgal kapcsolatban (23.): Oroszország még 1809-ben, a svéd-orosz háborút záró fredrikshamni békében szerezte meg Finnországot az Åland-szigetekkel együtt, s a bécsi kongresszus ezt a szerzeményt szentesítette. A Monarchia valóban 1892-ben csatlakozott az aranystandard rendszeréhez, csak azt nem értem, hogy ez miért bimetalizmus, amikor a pénzkibocsátást ebben, az angolok által már 1774 óta használt rendszerben az arany mennyisége, értéke határozza meg, függetlenül attól, hogy az arany mellett esetleg ezüst és más fémtartalmú pénzeket is forgalomba hoznak. A bimetalizmust az európai országok azért adták fel, mert az 1860-as évektől kezdődően rohamosan csökkent az ezüst értéke, működésbe lépett a Gresham-törvény, s a rossz, ez esetben az ezüst alapú pénz kiszorította a jót, s az arany teaurálódott. Az aranyra alapozott pénzrendszer viszont e fém árának változásai ellenére is stabilitást biztosított a rendszernek és az európai gazdaságnak. Az aranyra alapozott pénzrendszer tehát a monometalizmus. Ismét egy kis

pontosítás: 1815. június 9-én Bécsben a záródokumentumot, az act finalt írták alá, így a *bécsi kongresszusi akta* megjegyzés pontatlan, hiányos (70).

A szerző időnként olyan fogalmakkal dolgozik, melyeket nem biztos, hogy az olvasó ismer, legfeljebb csak a nagyon szűk szakma. Ezért érdemes ezeket egy-egy lábjegyzetben megmagyarázni, hiszen egy ilyen munkának népszerűsítési feladatai is vannak. Közli például, hogy „Ausztia nemzeti vagyonát Inama-Sternegg a Fovill-módszerrel állapította meg...” (80.), s úgy vélem ez megért volna egy lábjegyzetet. Ugyancsak lábjegyzetbeli ismertetést, magyarázatot igényelt volna néhány név, mint pl. Della Torretta (206.), ugyanúgy, ahogy ezt a szerző az osztrák Viktor Kienböck, a magyar Szerényi József (226.) vagy a svájci Agostino Soldati (258.) esetében megtette.

Már említettem, hogy a szerző nagyon helyesen a közös vagyon felosztásával kapcsolatos tárgyalások szakaszait a történelmi háttér, a nemzetközi helyzet bemutatásával kezdi. Szükségszerűen ez csak egy rövid áttekintés lehet, azzal a hátránnyal azért, hogy egyes megfogalmazások nagyon sarkosra sikerülhetnek, s így vitathatóak lesznek. Az európai hatalmak közti ütközéshez, tehát az első világháború kitöréséhez a gyarmatosítás (201.) nem elégséges magyarázat, elsősorban azért, mert a nagy háború előtt a legsúlyosabb kérdésekben – Marokkó, bagdadi vasút – az érintett felek között megegyezések születtek. Az a megállapítás pedig, hogy „Az első világháború után egyben megszületett a diplomáciatörténet, a nemzetközi kapcsolatok története”, kissé sutára sikerült, s nyilván a szerző sem így gondolta. Diplomáciatörténet, sőt nemzetközi kapcsolatok története az első világháború előtt is létezett. Ami megszületett 1919-ben a walesi egyetemen, az nem más, mint a diplomáciatörténet tág értelmezésű tudománya, amelyet ugyancsak nemzetközi kapcsolatoknak neveznek, s elsősorban az Egyesült Államokban vált meghatározó diszciplínává, hogy a politikai döntéshozók munkáját segítse.

Észrevételeim jól mutatják a kezdeti megállapítást, miszerint egy jó és szigorú lektorral, a fentiek elkerülhetők lettek volna. Így összegzésképpen csak ismételni tudom: Szávai Ferenc az osztrák-magyar vagyoni jogi vita interdiszciplináris feldolgozásával egy, a történetírásban alig, vagy egyáltalán nem érintett területet dolgozott fel, mellyel nagymértékben gazdagította a magyar történetírást. Ezért *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései* című munkáját egyértelműen alkalmasnak tartom arra, hogy nyilvános vitára kerüljön. Az értekezés tudományos eredményei alapján a tisztelt Bíráló Bizottságnak pedig azt javaslom, hogy Szávai Ferenc számára az MTA doktora megtisztelő címet ítélje meg.

Dr. habil. Majoros István

az MTA doktora

egyetemi docens

ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

majoros@mail.inext.hu

06-30-415-61-19